

नेपाल फ्लोराको महत्व

१. वानस्पतिक सम्पदामा नेपाल अति धनी देश हो । एशिया महाद्विपका छ, बेग्लाबेग्लै वानस्पतिक क्षेत्रको संगम स्थलको रूपमा नेपालले महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ । पश्चिमी एशिया, उत्तर-पूर्वी एशिया, मध्य एशिया, दक्षिण एशिया लगायत अन्य वानस्पतिक क्षेत्रहरू पनि नेपालको भू-भागसम्म फैलिन गएको छ । इरान र टर्कीका वनस्पतिदेखि जापान र मलेशियाका वनस्पतिसम्म यहाँ पाइन्छ । तसर्थ नेपालको वनस्पति सम्पदा विश्वको लागि ज्यादै महत्वपूर्ण छ । त्यसका अतिरिक्त अधिकांश जनसंख्या कृषक भएको राष्ट्रमा यहाँका जनजीवन वनस्पतिको अझ बढी महत्व हुने कुरा व्याख्या गरिरहन पर्दैन । नेपाल जस्तो वानस्पतिक सम्पदाले धनी र वनस्पतिमा नै निर्भर जनजीवन भएको राष्ट्रमा “वनस्पति सम्पदाको वैज्ञानिक विवरण” अर्थात फ्लोरा (Flora) अपरिहार्य हुन आउँछ । यस्तो ग्रन्थ निर्माण प्रतिको ढिलाईले भविष्यमा जैविक विविधता प्रति हुन जाने क्षति राष्ट्रको लागि ज्यादै महङ्गो पर्न आउँदछ ।
२. वनस्पति सम्पदाको विवरण अर्थात फ्लोराको निर्माणले सम्पदा संरक्षण र तिनको विकासमा ठूलो सघाउ पुऱ्याउँछ । जैविक विविधता संरक्षणमा विश्व भ्रातृत्व र त्यसको सङ्गठनात्मक शक्तिलाई अझ दरिलो पार्छ । राष्ट्रिय सम्पदालाई सतत रूपमा उपभोग गर्न नेपाली वैज्ञानिक क्षमतालाई वृद्धि गर्छ ।
३. यस कार्यमा नेपाल र अन्य राष्ट्रका वानस्पतिक विकाससँग सम्बन्धित सङ्गठनहरूबीच दरिलो सहयोगको आवश्यक पर्दछ । यस कार्यमा बढी सक्रिय संस्थाहरू जस्तै टोकियो विश्वविद्यालय, ब्रिटिस म्यूजियम (नेचरल हिस्ट्री), क्यू हर्वेरियम आदि ज्यादै महत्वपूर्ण छन् । सन् १९९३ मा जापानमा सम्पन्न चौधौं वानस्पतिक विश्व सम्मेलनको अवसरमा टोकियो विश्वविद्यालयको संयोजकत्वमा “नेपाल फ्लोरा” बारे विशेष बैठक बसेको थियो । टोकियो विश्वविद्यालयको संलग्नता र सहयोगलाई पूर्ण अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यसै सिलसिलामा दश वर्षभन्दा बढी समय लगाएर नेपालको वनस्पति सम्पदाको सूचि तयार गर्दा ब्रिटिस म्यूजियमले पनि टोकियो विश्वविद्यालयको सहयोग प्राप्त गरेको स्मरण हुन्छ ।
४. नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वनस्पति विभागले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै राष्ट्रव्यापि वनस्पति सर्भेक्षण तथा तत्सम्बन्धी थुप्रै पुस्तक पुस्तिकाहरू प्रकाशित गर्ने काममा संलग्न भई आएको छ । वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यस विभागलाई अझ दरिलो र सक्षम बनाउनु पर्ने हुन आउँदछ । त्यसै गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय वनस्पति विभागलाई पनि अझ मजबुत बनाइनु पर्दछ ।

फ्लोरा अफ नेपाल एक स्वशासित योजनाको रूपमा सञ्चालन हुनु आवश्यक छ । यसले आफूलाई आवश्यक दक्ष जनशक्ति सञ्चालन गर्ने र निर्दिष्ट कार्यक्रम सञ्चालन गर्नमा स्वायत्तता पाउनु पर्दछ । मौजुदा जनशक्ति र वनस्पतिका संग्रहलाई अत्याधिक प्रयोग गर्ने नीति अनुरूप कार्य सम्पादन हुनु पर्दछ र जनशक्ति विकास क्रममा विशेष तालीमको प्रयोजन गरिनु पर्दछ । यो योजनाले छुट्टै अस्तित्व राख्न सक्नु पर्छ र सबै कार्यवाहक वैज्ञानिकहरू पूर्ण रूपले समर्पित हुनु पर्दछ । यो योजनाको मोटामोटी सङ्गठनात्मक स्वरूप यहाँ प्रस्ताव पनि गरिएको छ ।
५. यो कार्य विशेष रूपले वनस्पति विशेषज्ञहरूबाट अध्ययन र अनुसन्धानको फलस्वरूप सम्पन्न हुने कुरा हो । तसर्थ वनस्पतिको जाति र प्रकारको विशेषता अनुसार लेखक, अनुसन्धानकर्ता वा सम्पादकको खोजी र पहिचान हुन्छ । फ्लोरा निर्माण कार्य ज्यादै गहन वैज्ञानिक क्षमताको द्योतक हुन्छ । यसमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको समसाधन आवश्यक पर्छ । टोकियो विश्वविद्यालयको अड्कलमा नेपाल फ्लोराको लागि दश वर्षको अवधि तोकिएको छ । वर्तमान प्रस्तावमा यो कार्य सातौं वर्षमा सम्पन्न गर्ने जमर्को खडा गरिएको छ ।
६. यस योजनाको मेरुदण्डको रूपमा कम्प्युटर प्रणालीको आधारमा सूचनाधार (Database) खडा हुनु पर्दछ । वनस्पतिका नमूनाबारे सूचना र तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने, संग्रह गर्ने र प्रयोग गर्ने कार्य निरन्तर चालू रहनु पर्ने हुन्छ ।
७. योजना सम्पन्न भएमा सम्पूर्ण वनस्पति सम्पदाको वैज्ञानिक विवरण र वनस्पति पहिचानको टीका पनि तयार हुन्छ र यसबाट वन सम्पदाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासमा ठूलो सघाउ पुग्दछ । कृषि विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदछ । पर्यावरणप्रति बढी चासो राख्ने खालका पर्यटन विकासलाई अगाडि सार्दछ ।
८. नेपालको वन, वनस्पति एवं वन्यजन्तु लगायत वातावरणको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न प्राकृतिक सम्पदाको जगेर्ना हुनु पर्दछ । यस परिप्रेक्ष्यमा वनस्पति विभाग अन्तर्गत गोदावरी स्थित राष्ट्रिय वनस्पति संग्रहालय (Herbarium) को प्रमुख भूमिका ज्यादै महत्वपूर्ण हुन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको विशिष्ट योगदान पनि स्वतः स्पष्ट छ । तर नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले संग्रहालयलाई आधुनिकिकरण गरी यसको भूमि अरु व्यापक बनाउनु पर्दछ ।

स्रोत: नेपाल फ्लोरा राष्ट्रिय कार्य योजना कार्यशाला गोष्ठी, मस्यौदा र मन्तव्यहरू, २०५२

वनस्पति विभाग, काठमाण्डौ ।